

DIMITRIOS YATROMANOLAKIS / PANAGIOTIS ROILOS

Towards a Ritual Poetics, Athens, Foundation of the Hellenic World 2003, σσ. 119.

Οι δυο απόφοιτοι του Φιλολογικού Τμήματος του Πανεπιστημίου Αθηνών, που σταδιοδρομούν σήμερα στις Ηνωμένες Πολιτείες, παρουσιάζουν εδώ, στην αγαστή σύμπραξη ενός κλασικού φιλόλογου και ενός Βυζαντινολόγου και Νεοελληνιστή, - και οι δυο επίσης μαθητές της Margaret Alexiou, που επιμελήθηκαν τη δεύτερη έκδοση της θρυλικής μονογραφίας *The Ritual Lament in Greek Tradition*, Lanham 2002 (βλ. τις βιβλιοκρισίες μου στα *Südost-Forschungen* 63, 2004 και στη *Λαογραφία* 40, 2005/6, υπό έκδοση), έναν τόμο-πρόταση, ο οποίος πάλι με την τελετουργία συσχετίζεται, αλλά με μια πλευρά η οποία περισσότερο την «όψιν» πλησιάζει, την αισθητική, ή όπως το διατυπώνουν οι συγγρ., την ποιητική. Η αισθητική της τελετουργίας απασχόλησε ήδη την αείμνηστη Κατερίνα Κακούρη, από το πρώτο της βιβλίο, *Προαισθητικές μορφές του θεάτρου*, Αθήνα 1946 (ανατύπωση Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1998, βλ. την βιβλιοκρισία μου στην *Παράβαση* 3, 2000, σσ. 422-425), για να φτάσει ύστερα στο αξεπέραστο στην εθνολογική βιβλιογραφία –αξεπέραστο από αισθητική άποψη– *Προϊστορία του θεάτρου*, Αθήνα 1974 (βλ. τη βιβλιοκρισία μου στο *Maske und Kothurn* 23, 1977, σσ. 79-82), και βρίσκεται στα αυτονόητα ενδιαφέροντα της Θεατρολογίας, όταν καταπιάνεται με θέματα καταγωγής, συστατικών στοιχείων της παράστασης, της θεωρίας του θεατρικού, των θεατρικών στοιχείων του δημόσιου βίου κτλ. (βλ. W. Puchner: *Brauchtumserscheinungen im griechischen Jahreslauf und ihre Beziehungen zum Volkstheater*, Wien 1977 και του ίδιου, *Θεωρία του λαϊκού θεάτρου. Κριτικές παρατηρήσεις στο γενετικό κώδικα της θεατρικής συμπεριφοράς του ανθρώπου*, Αθήνα 1985). Οι δυο συγγραφείς, σε σύζηση πάντα με τη διεθνή βιβλιογραφία για το θέμα, η οποία όλο αυξάνεται με ραγδαίους ρυθμούς, αναλύουν ορισμένα παραδείγματα από την ελληνική παράδοση: αρχαιότητα, Βυζάντιο, σύγχρονη Ελλάδα, χωρίς να υποστηρίξουν ωστόσο κάποια αδιάσπαστη συνέχεια των στοιχείων αυτών.

Το πρώτο κεφάλαιο, «Provisionally Structured Ideas on a Heuristically Defined Concept: Towards a Ritual Poetics» (σσ. 11-42), έχει γραφεί και από τους δυο και αποτελεί ένα είδος θεωρητικής αναζήτησης του ζητούμενου, που απαιτείται από διάφορες προσπάθειες προσέγγισης και προσδιορισμού: «The aim of this book is to formulate an interdisciplinary and transhistorical *Problematik* of the embeddedness of ritual patterns of signification in cultural discourses in different Greek contexts. Before embarking upon an analysis of the basic parameters of our use of the terms *ritual* and *poetics*, and, in particular, of the concept of ritual poetics, it is necessary to investigate the relevance or these terms and concepts to the Greek case» (σ. 11). Στη συνέχεια αναλύουν το ελληνικό λεξιλόγιο για το ritus/ritual: τελετή, δρώμενα, εορτή, λειτουργία κτλ. (θα προσέθετα και «έθιμο»). Η συζήτηση για τις πρόδρομες μορφές του θεατρικού, της παράστασης, είναι γνωστή και παλαιά (βλ. *Θεωρία του λαϊκού θεάτρου*, ό.π., σσ. 29-63)· για το διαφορικό κριτήριο της συμμετοχής ανάμεσα σε τελετή και παράσταση βλ. τώρα R. A. Rappaport: *Ritual and Religion in the Making of Humanity*, Cambridge UP 1999. Στην πράξη, δηλαδή στην εφαρμογή τέτοιων διαφοροποιήσεων σε κάποιο συγκεκριμένο υλικό (π. χ. Puchner, ό.π., για τα ελληνικά δρώμενα), αυτοί οι διαχωρισμοί αποδεικνύονται ως ένα θεωρητικό κατασκευάσμα, το οποίο περιγράφει δύο ιδεατούς πόλους ενός άξονα δυνατοτήτων, που φτάνει από την απόλυτη και ισοβάθμια συμμετοχή (θρησκευτική τελετή, χριστιανική ακολουθία) στην «παθητική» συμμετοχή (ο θεατής της θεατρικής παράστασης). Αλλά, ως γνωστό, οι διάφορες διαβαθμίσεις της έντασης και της μέθεξης, μπορούν να μεταφέρουν τη θεατρική παράσταση από την μπροχτική αποστασιοποίηση της συ-

ναισθηματικής μη-συμμετοχής στην απόλυτη συμμετοχή, όταν οι διαδικασίες της ταύτισης ανάγουν το θέμα σε μυστήριο, με το οποίο το κοινό δεν επικοινωνεί πια, αλλά «κοινωνεί» αντίθετα και η «παρακολούθηση» της θείας λειτουργίας μπορεί, λόγω έλλειψης προσοχής, κατανύξης ή και άλλων παραγόντων, να κατανήσει απλό «θέμα» που «καταναλώνεται» χωρίς εσωτερική συμμετοχή. Οι συγγρ. υπαινίσσονται τέτοιες επιφυλάξεις (σ. 17). Υπάρχει επίσης η παρατήρηση του Turner, πως η ουσία της τελετής δεν έγκειται μόνο στην απόλυτα πιστή επανάληψη, αλλά ότι υπάρχουν και σημαντικά περιθώρια αυτοσχεδιασμού και νεωτερισμών. Γενικώς καλό είναι να μη μιλήσουμε για «την» τελετουργία, αλλά μόνο για συγκεκριμένες τελετές.

Το δεύτερο μέρος του κεφαλαίου αυτού προσπαθεί να προσδιορίσει την «ποιητική της τελετουργίας»: «Our analysis of ritual poetics presupposes an understanding of ritual as dynamically enacted communicative system of collectively shared, or collectively marked out, cultural, religious or secular, constructs. Ritual employs a variety of symbolic and indexical media, both verbal and, mainly, representational – visual, sensory, acoustic» (σ. 22). Αυτό συνοψίζει πολλούς προσδιορισμούς που έχουν γίνει από διάφορες επιστήμες και από διάφορες μεθοδολογικές σκοπιές. Η χρησιμότητα μιας τέτοιας προσέγγισης δοκιμάζεται σε ένα χωρίο του Πλούταρχου, όπου περιγράφει το ενδυματολογικό πρωτόκολλο των ιερέων της λατρείας του Όσιρη στην Αίγυπτο, στέκεται στη συμβολική «κουρά» των καλόγερων κατά το Βυζάντιο κι άλλα παραδείγματα. Η τελετουργία βρίσκεται πάντα ενταγμένη σε ένα πολιτισμικό σύστημα επικοινωνίας, αλλιώς δεν «λειτουργεί», πρέπει να έχει κάποιον συμβολικό και «παραστατικό» χαρακτήρα, αλλιώς δεν «σημαίνει» και δεν μεταδίδει στα πλαίσια πάντα μιας συγκεκριμένης κοινωνίας. Οι χρησμοί των αρχαίων μαντείων είναι ένα καλό παράδειγμα γι' αυτό. Με την διπλή όψη της έκφρασης και της ενεργοποίησης ενός τυπικού ή τελεπτή μπορεί να συγκριθεί με την προφορική παράδοση γίνετα φανερό, πως «the performance of meaning in rituals can be perceived as the repeated reworking of established symbolic conventions parallel to the formulaic reactivation of traditional oral poetic patterns» (σ. 30). Στις ραψωδίες των ηρωικών επών εγγράφονται και η παράσταση και η τελετουργία της επικοινωνίας με τους ακροατές. Εδώ τα σύμβολα αντιστοιχούν στις φόρμουλες. «Not unlike oral literature, ritual is often composed, or re-composed, while being performed» (σ. 31). Εδώ θα μπορούσε να αναφέρει κανείς και τη σύγχρονη συζήτηση για την «όψιν» της λειτουργίας, που γίνεται σήμερα στην ορθόδοξη εκκλησία. Οι συγγρ. συζητούν εδώ την έννοια του *habitus*. Η τελετή υπάρχει ως παράδοση ενός συστήματος συμβόλων και σημασιών, αλλά υλοποιείται μόνο σε μια «παράσταση», όπως το δραματικό κείμενο στη θεατρική παράσταση. Πριν από τη δημιουργία της έννοιας της τέχνης, στα νεότερα χρόνια μετά από το Μεσαίωνα, δεν υπήρχε αισθητική ξέχωρη από την θρησκευτική πίστη: η καλλιτεχνική πράξη είναι τελετουργική πράξη, προσευχή, εξύμνηση.

Με τέτοιες και παρόμοιες σκέψεις προχωρεί και η αντίληψη του θέματος: «Ritual poetics should be understood in terms of a dialogic exchange between diverse domains – ordinary, aesthetic, cultural, social, political – of human interaction and expression» (σ. 36). Αυτή η πολύπλευρη υπόσταση της τελετουργίας, που ανήκει σε διάφορα δίκτυα επικοινωνίας και πολιτισμού, χαρακτηρίζεται με τον όρο «interdiscursivity». Αυτός ο συνδυασμός των διάφορων τμημάτων του επιστητού, έως και το πιο καθημερινό, εξηγείται με το παράδειγμα της πίστης στις νεράδες (για το θέμα όμως υπάρχει εκτεταμένη βιβλιογραφία, από την οποία δεν αναφέρεται ούτε ένα λήμμα). Ο Geertz (πόσες χιλιάδες citations έχει αραγε στις τελευταίες δεκαετίες;) δημιούργησε την έννοια του «theatre state», αν και το φαινόμενο είναι πολύ γνωστό από την ελληνιστική και ρωμαϊκή αρχαιότητα (βλ. ενδεικτικά Fl. Dupont: *Η αυτοκρατορία του ηθοποιού. Το θέατρο στην αρχαία Ρώμη*, Αθήνα MIET 2003, Α. Chaniotis:

«Theatricality beyond the theater. Staging public life in the Hellenistic world», *Pallas* 47 (1990), σσ. 219-259), και επαναλαμβάνεται, ως ένα βαθμό, και στο Βυζάντιο· ίσως μπορούμε εδώ, κατ' εξαίρεση, να γενικεύσουμε: σχεδόν κανένα καθεστώς δεν μπορεί να αγνηθεί αυτή την «παραστατική» και τελεστική πλευρά της ύπαρξής του, που είναι η οπτική και βιωτική για όλους ενσάρκωση της δύναμής του· ολόκληρα έθιμα-τελετουργίες όπως η *giotra* στη βενετικές κτίσεις της Μεσογείου, είχαν αυτή τη λειτουργικότητα της παράστασης και εορταστικής αυτοπαρουσίασης της πολιτισμικής ανωτερότητας της Γαληνοτάτης, η οποία πλήρωνε κάθε χρόνο όλα τα βραβεία για το έφιππο αυτό αγώνισμα, που τελέστηκε ανήμερα του Αγίου Μάρκου (Β. Πούγχερο: *Βαλκανική θεατρολογία. Δέκα μελετήματα για το θέατρο στην Ελλάδα και τις γειτονικές της χώρες*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1994, σσ. 103-150). Με τέτοιες εκδηλώσεις ασχολούνται σήμερα, σε παρελθόν και παρόν, οι performance studies.

Το δεύτερο κεφάλαιο έχει τη σφραγίδα των ερευνητών του Δ. Γιατρομανωλάκη: «Ritual Poetics in Archaic Lesbos: Contextualizing Genre in Sappho» (σσ. 43-59), όπου επιχειρείται μια ουσιαστική κριτική στην ερμηνεία ορισμένων αποσπασμάτων της ποίησης της Λέσβειας ποιήτριας ως «τελετουργικό» τραγούδι. Το τρίτο κεφάλαιο, από τον Π. Ροϊλό, «The Sacred and the Profane: Reenacting Ritual in the Medieval Greek Novel» (σσ. 61-78), παίρνει αφορμή από το μυθιστόρημα *Ροδάνθη και Δοσικλής* του Θεόδωρου Πρόδρομου, όπου παρουσιάζεται η παρωδία ενός συμποσίου, όπου από την κοιλιά του ψημένου αρνιού πετούν ξαφνικά ζωντανά πουλιά· ο συγγραφέας εντάσσει τη σκηνή στη συζήτηση για την «αμφοτερόγλωσση» ρητορική του Βυζαντίου, που παίζει με διάφορα διακείμενα ή συμβολικά επίπεδα ερμηνείας: το grotesque banquet με το σκηνοθετημένο θαύμα συνδέεται με παρόμοιες πρακτικές στη βυζαντινή αυλή (ο Λιουτράνδος της Κρεμόνας βλέπει τέτοια τεχνάσματα), αλλά το γεγονός πως ο ρήτωρ του οικοδεσπότη στον λόγο του προς τον φιλόξενομένο συνδέει το θαύμα με την θαυμαστή ικανότητα του αφεντικού του να αφήνει στρατιώτες εγκύους, και από την κοιλιά τους να φεύγουν τα παιδιά σαν τα πουλιά από τον οβελία, πράγμα που τρομάζει τον φιλόξενομένο του εχθρό, μην λάθει τα ίδια, το περιστατικό αυτό και ο τρόπος με τον οποίο αναπτύσσεται ρητορικά παραπέμπει τελικά στα ρητορικά σχήματα των «προγυμνασμάτων», αλλά και στον «ξένον τόκον», την άσπλη σύλληψη της Θεομήτορος, όπως διατυπώνεται στον «Ακάθιστο Ύμνο»· επίσης το γεγονός ότι τα πουλιά δεν κήκαν, παρά τη φωτιά του ψησίματος, συνδυάζεται με τους τρεις παίδες εν καμίνω, αλλά παρωδιακά και με την υπερφυσική γέννηση της Αθηνάς και του Διόνουου κτλ. Αν βέβαια τα σηματολογικά συμφραζόμενα της παρωδίας επεκτείνονται σε τέτοιο βαθμό, τότε γιατί να μην εντάξουμε και το θαυματουργό ξαναζωντανέμα και πέταμα του μισοψημένου πετεινού από το τηγάνι της μητέρας του Ιούδα, ως θαυμαστό σημείο της Ανάστασης του Χριστού, που θα οδηγήσει στην αυτοκτονία του και που χρησιμοποιείται και σε πολλά άλλα μεταγενέστερα συμφραζόμενα, π. χ. για την άλωση της Πόλης (βλ. W. Puchner: *Studien zum Kulturkontext der liturgischen Szene. Lazarus und Judas als religiöse Volksfiguren in Bild und Brauch, Lied und Legende Südosteuropas*, 2 τόμ., Wien 1977, σσ. 100 εξ.); Δεν υπάρχει αμφιβολία πως το τελετουργικό context της παρωδίας του παραδοσιακού βυζαντινού συμποσίου, στην περίπτωση του λόγιου Πρόδρομου, επιτρέπει την αναγωγή σε πολλά και διάφορα συγκείμενα· αυτό άλλωστε κάνει τη σάτιρα ακόμα πιο γουστοζικη, γιατί ενεργοποιεί τις προσληπτικές ικανότητες του αναγνωστικού κοινού (ή μάλλον των ακροατών) και διεγείρει μέσω της φαντασία την απόλαυση. Ακολουθεί δηλαδή παρόμοιους μηχανισμούς, όπως ο «κέντρων», ο οποίος βασίζεται στη γνώση των παραδοσιακών πηγών, προϋποθέτει δηλαδή μόρφωση για να λειτουργήσει πραγματικά.

Το τέταρτο κεφάλαιο, «Ritual and Poetics in Greek Modernism» (σσ. 81-98), είναι πάλι από τη γραφίδα του Π. Ροϊλού. Ασχολείται με την ποίηση του Οδυσσέα Ελύτη, όπου οι τελετουργικές και μεταφυσικές διαστάσεις είναι έκδηλες και τονίζονται άλλωστε και από τον

ίδιο. «In conclusion, ritual language, in exactly the same manner as dream imagery, provides Elytis with a non-rationalistic model of symbolic communication that undermines established linguistic conventions. This model of communication is appropriate for his poetic interpretation of reality and his poetic construction of a sur-reality, since poetry, too, can be defined in terms of the transgression of ordinary language» (σ. 98).

Ο τόμος κλείνει με μια βιβλιογραφία (σσ. 99 εξ.) και ένα index of subjects (σσ. 115 εξ.). Είναι απαιτητικό ανάγνωσμα, καλά τεκμηριωμένο, ένα είδος pilot study για μια εκτενέστερη πραγμάτευση του θέματος, είτε μέσα στην ελληνική παράδοση είτε και αλλού. Ως ιστορικός και θεωρητικός του θεάτρου και ενδιαφερόμενος σε θέματα των τελετών και δραωμένων ως πρωτοβάθμιων μορφών θεατρικής έκφρασης βρήκα τη μελέτη άκρως ενδιαφέρουσα, ακόμα και από μια πολύ γενικότερη πολιτισμολογική άποψη: κάθε ανθρώπινη πράξη που αποτελεί, αθέλητα ή θελημένα, μέρος μιας διανθρώπινης επικοινωνίας έχει «παραστατικό» χαρακτήρα, εντάσσεται σ' αυτή την «ποιητική της τελετουργίας». Τα όρια του μοντέλου είναι απλώς εκεί, όπως και στην περίπτωση της σημειολογίας, όπου σταματάει και η επικοινωνία. Έχει λεχθεί χαριτολογώντας, πως η ψυχολογία αρχίζει με δύο ανθρώπους, η κοινωνιολογία με τρεις. Υπάρχει όμως και ο άνθρωπος μόνος του, που διαμορφώνει τις δικές του τελετουργίες, που δίνουν στη ζωή του ρυθμό και νόημα. Είναι «ποιήσεις» και «παραστάσεις» για τον εαυτό του; Υπάρχει και μια ποιητική του εαυτού;

ΒΑΛΤΕΡ ΠΟΥΧΝΕΡ